

SIYER LİTERATÜRÜNDE KULLANILAN TERİMLER VE ÖZEL İSİMLER SÖZLÜĞÜNE DAİR

Kasım ŞULUL¹

Özet

Bu makalede, siyer literatüründe kullanılan terimlere mahsus bir sözlüğün gerekliliğine dair bazı mülahazalar üzerinde durulacaktır. Daha sonra hazırlanış yöntemi ve esas alınması gereken kaynaklarla ilgili bazı teklifler ile örnek bir deneme sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Siyer, “siyer literatüründe kullanılan ıstılahlar sözlüğü”

A PROPOSAL FOR A DICTIONARY OF THE TERMS USED IN “SIRA” LITERATURE

Abstract

The term “sıyar” in the sense of the biography of the Prophet Muhammad is the framework, chronology and a crucial part of “sunna” (the saying and deeds of the Prophet Muhammad), which is one of the two main sources of Islam. In this article, first the need for a dictionary of the terms used in “sira” literature is emphasized; secondly, some considerations on the method and sources to be used are explained and draft Project to this effect were put forward.

Key words:

Sıra/The biography of the Prophet Muhammed, “a dictionary of the terms used in sira literature”

¹ Doç. Dr. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Öğretim Üyesi, kasimsulul@gmail.com

Giriş

Siyer, Hz. Peygamber (sav) in tercüme-i hali ve hayat hikâyesidir. Siyer, İslâm dininin ikinci temel kaynağı olan sünnetin, çerçevesi, kronolojisi ve mühim bir kısmıdır.

Bu makalenin gayesi, İslâm tarihi ve tarihçiliğinin başlangıç dönemini ifade eden siyer literatüründe kullanılan terimler ve özel isimleri konu edinen bir sözlüğe ihtiyaç olduğuna dikkat çekmektir.

Anlaşılabilir ve gerçek olan her konu kendi özel ilmini¹ ve araçlarını gerekli kılar. Söz konusu kaideye tabi olan siyerin de bir takım esasları, meseleleri ve araçlarının olması zaruridir.

Ayrıca İslâm ilim geleneğinde, çeşitli ilimlerin ve disiplinlerin öğrenilmesi ve öğretilmesine yardımcı olmak gayesiyle ansiklopedik sözlükler, ıstılah kitapları ve coğrafi türden eserlerin hazırlanması -süre gelen- eski bir adettir.

Siyer alanında da ıstılahî sözlüklere ihtiyaç vardır. Zaman kaybını önlemek, yapılacak teliflerin ilmîlik vasfına katkıda bulunmak, eğitim-öğretim ihtiyaçları ve başka pratik mülahazalar böyle çalışmaları gerekli kılar.

Bu sözlük çalışması, ilgilenilen alan “siyer” olduğundan, Hz. Peygamber (sav) dönemi ile sınırlı olacaktır. İslâmî ilimler arasında, usul, mevzu ve meseleler açısından müşterek noktalar bulunduğu gibi farklılıklar da mevcuttur. Bu sebeple “siyer sözlüğü” hazırlanırken, siyer literatüründe kullanılan ıstılahlar ve özel isimler doğrudan, müşterek maddeler siyere hizmet edecek şekilde ele alınmalıdır. Burada ifade etmek istediğimiz manaya Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci (788-879/1386-1474) şöyle işaret etmiştir:

“Derim ki: Varlık; ya kadîmdir ya hâdistir ya da –bizim konumuz dışında olan- ne kadîm ne de hâdistir. Kadîm olan, Allah’ın zâtı ve sıfatlarıdır. Kelâm ilmi, -ziyeri yüce- Allah’ın zâtından, sıfatlarından ve ilgili meselelerden bahseder. Tarihçi, bu konularla kelâm ilmi gibi ilgilenmez. Nitekim fıkah, usul ve diğer ilimlerin konularıyla da –ilgi alanı dışında olduğu için- ilgilenmez. Evet, tarihçi söz konusu ilimlerle, ihtiyaç duyduğunda, hâdiseleri tanımlama (tahdât) ve vakitlerini belirleme (tevkât) açısından ilgilenebilir.”²

Böyle bir çalışmada ilmî usûl ve esaslara bağlı kalınmalıdır. Temel kaynakların yanında ilmî usullere bağlı kalınarak telif edilmiş her türlü araştırmadan yararlanılabilir. Fakat İslâm ilim dairesinde teşekkül etmiş kadîm sözlükler, ıstılah lügatleri ve çeşitli disiplinler için hazırlanan ansiklopedik türden eserler esas alınmalıdır. Mesela İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) “et-Tabakâtü’l-Kübrâ”sı, Hârizmî’nin (ö. 387/997) “Mefâtihü’l-Ulûm”u, İbn Hazm’ın (ö. 456/1064) “Cemheretu Ensâbi’l-Arab”ı, Yakut b. Abdillâh el-Hamavî’nin (ö. 626/1228) “Mu’cemü’l-Büldân”ı, İbn Manzûr’un (630-711/1232-1311) “Lisânü’l-Arab”ı, Seyyid Şerif Cürcânî’nin (ö. 816/1413), “Kitâbü’t-Ta’rifât”ı gibi eserler bunlardan bazılarıdır. İstılah olan maddelerin, ne tür kelime oldukları,

¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1988, I,248.

² Kasım Şulul, *Kâfiyeci’de Tarih Usulü – el-Mutasar Fî İlmî’t-Târîh* -, İstanbul 2003, s. 101.

muhtasar bir şekilde lügat anlamları ve ıstılahî karşılıkları tarif esprisi içinde özlü ve kısa ifadelerle verilmelidir. Özel isim olan maddeler hakkında da tarif mahiyetinde kısa bilgiler verilmesi yeterli gelebilir. Mesafe, ağırlık vb. ölçülerle, coğrafi isimler hakkında önce ilgili klasik kaynaklardan bilgi verilmeli daha sonra güncel karşılıkları bulunmaya çalışılmalıdır. Maddelerin alfabetik olarak sıralanması kullanışlılık açısından daha uygundur.

Zaten çeşitli ilim dalları için sözlük ve ansiklopedik türden eserler yazmak İslâm ilim geleneğinde ne yenidir ne de böyle eserler nadirdir.

SİYER TERİMLERİ VE ÖZEL İSİMLER SÖZLÜĞÜNE DAİR BİR DENEME

Ahzâb: Parça, kısım; cemaat; silah ve harp aleti gibi anlamlara gelen hizb¹ kelimesinin çoğuludur.² el-Ahzâb Sûresi'nin 20 ve 22. âyetlerinde Medine'yi kuşatan "müttefik düşman grupları" anlamında "ahzâb" kelimesi geçmektedir.

Âliye: Medine'nin güneyinde bulunan köy ve diğer yerleşim birimlerinin bir kısmına denir. İbn Sa'd, Hz. Peygamber devrinde Âliye halkının Benî Amr b. Avf, Benî Hatme ve Benî Vâil olduğunu belirtir. Zührî, Âliye'nin bazı yerlerinin Medine'ye dört mil civarında bir uzaklıkta bulunduğunu söyler.³ Ahmed Naim'e göre, Âliye'nin Medine'ye en yakın yerleşim birimi iki, en uzak yerleri altı ile sekiz mil mesafededir. Bu sebeple hadis râvilerinin bazen dört, bazen iki, bazen altı, bazen üç mil mesafede olduğunu söyledikleri olmuştur.⁴

Âmil:⁵ Siyerde, genel olarak memur, idareci ve özellikle vergi memuru anlamında kullanılan bir ıstılahdır.⁶

Ay-güneş takvimi: Bu takvimde, kamerî sene şemsî seneye uydurulur. Dolayısıyla bu takvimde, yılın süresi güneş takvimi ile aynıdır. Aylar ise mümkün olduğu kadar kamerî ayla başlayacak ve bitecek biçimde düzenlenmiştir. Yılbaşının her zaman aynı mevsime rastlaması için üç yılda bir kamerî senenin başına bir ay ilâve etmek gerekir. Zira kamerî sene şemsî seneden on bir gün eksiktir. Bu da üç kamerî yılda bir ay eder. Bu sebeple kamerî seneyi şemsî seneye uydurmak için üç yılda bir seneye bir ay ilâve edilir. Buna rağmen üç günlük bir fark kalır. Otuz senede bu üç günlük fark bir ay eder. Bundan dolayı 30 yılda bir seneye iki ay ilâve edilir. Bu usûl kamerî takvime tatbik edildiği zaman kamerî yıla yapılan ilâve ile kamerî yıl güneş yılına uyarlanmış olur. Kamerî ayların değişkenliği önlenir, şemsî aylar gibi sâbit hale gelir,

¹ Hizb, el-Hazbu (الحزب) masdının ism-i masdandır.

² Mecdüddin Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî (817/1415), *el-Kâmûsü'l-Mubît*, Beyrut 1994, s. 94.

³ Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Beyrut ts, III,526.

⁴ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sabîl-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, mütercimi ve şârihi: Ahmed Naim - Kamil Mîras, Ankara 1987, II,491 (Bu eser, "Tecrîd Tercemesi" şeklinde gösterilecektir).

⁵ Âmil: Dördüncü baktan olan "عَمِلَ يَعْْمَلُ" fiilinin ism-i fâilidir.

⁶ Mehmet Erkal, "Amil", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (DİA), III,58.

kamerî aylar hep aynı mevsimlere denk gelir. Böylece kamerî ayların irtibatı ayın devrelerinden kesilmiş olur. Ancak bu sistemde de ay başlarının tesbiti hilâle göre yapılır. Babilliler, İbraniler, Eski Yunanlılar bu takvimi kullanmışlardır. Ay yılını güneş yılına uydurma usûlü kebisî ismiyle de bilinir. Bu usûl, sadece İbrâniler tarafından değil, Bîrûnî'nin: "Bu türlü kebiseyi kullanan milletlerin, Çin ahalisi, Kıta'nın doğusundaki Türkler, Uygurlar, Aşağı Tibet ve Hotan ve kendilerince Dinâveriye adıyla maruf olan maniheistler olduğunu bildirdik"¹ şeklindeki sözlerinden kadim pek çok kavim tarafından biliniyor kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ay-güneş takvimi, günümüzde kiliselerde büyük dinî törenlerin vaktini ve özellikle de Paskalya tarihini tesbit etmede kullanılmaktadır.²

Ay takvimi: Yalnızca ayın dünyadan görünen farklı şekillerinden; dolayısıyla ayın hareketlerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Ay; dünya etrafında belli bir yörünge üzerinde dönmektedir. Bu dönüşte güneş, ay ve dünyanın aynı doğrultuya geldiği ana kavuşum (ictimâ'/astronomik aybaşı) denir. Bu sırada ay güneşle birlikte doğup güneşle birlikte batar. Ayın güneş tarafından aydınlatılan yüzeyi tamamen güneşe, karanlık yüzeyi ise dünyaya dönük olduğu için yeryüzünden görülmez. Ancak ay, her gün bir öncekinden daha geç doğup daha geç batmaya başlar. -Böylece güneşle ay arasındaki açı ayın yüzeyine yansıyan ışığın yeryüzünden görülmesi için yeterli büyüklüğe ulaşıncaya kadar ay, güneş battıktan sonra batı ufkunda hilâl biçiminde görülmeye (rüyet) başlar. Başka bir deyişle hilâlin görülebilecek bir parlaklığa ulaşması için ictimâ' doğrultusundan en az sekiz derece açılması ve güneş battığı anda hilâlin ufuk yüksekliğinin en az beş derece olması gerekmektedir. Bu şartların dışında hilâlin görülmesi mümkün değildir. Hilâlin görüldüğü gece, önceki aya değil yeni başlayan aya aittir. Çünkü hilâlin batı ufkunda görülmesiyle önceki ay biter, yeni ay başlar. Ayın yer etrafındaki bir dönüşü 27 gün 7 saat 43 dakika 25 saniyedir. Fakat yerin güneşin çevresinde dönmesi sebebiyle ay bu hareketini, 29 gün 12 saat 44 dakika 2,8 saniyede tamamlar. Bu süreye "kavuşum (ictimâ': sinadol) ayı" adı verilir. Buna göre teorik olarak bir kamerî yıl $29.530589 \times 12 = 354.367068$ gündür. Ancak gün sayısı kesirli olamayacağından kamerî takvimde aylar bazen 29, bazen 30 gün gösterilir. Kurumsal hicrî takvim, buna göre düzenlenmiştir. Kamerî yıl (354.36704), güneş yılından (365.24.229) 11 gün (10.8751) daha azdır. Bu sebeple 33 kamerî yıl 32 güneş yılına muadildir.³

Ay yılı: Bk. "Ay takvimi".

Bakî Mezarlığı: Bakî veya Bakî'ül-garkad adı verilen bu mezarlık, Medine'nin güneydoğusunda bulunan Mescid-i Nebvî'nin yakınındadır. Hz. Peygamber tarafından mezarlık olarak kullanılmasına karar verilmeden önce Bakî "garkad" adı

¹ Osman Turan, *On iki Hayranlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941, s. 33 (üçüncü dipnottan naklen).

² Yücel Dağlı - Cumhure Üçer, *Tarîh Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1997, I, XIV.

³ İrfan Yücel, "Hilâl", DİA, XVIII, 1-2; Muammer Dizer, "Ay", DİA, IV, 183.

verilen bir tür çalılıkla kaplı bir yerd. Bu mezarlık Türkler arasında daha çok Cennetü'l-Bakî adıyla meşhûr olmuştur.¹

Ba's (البعث):² Sözlükte “göndermek, sevk etmek, elçi olarak göndermek, diriltmek” manalarına gelir. Savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe denir.³ Siyer ıstılahında bazen seriyenin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.

Berîd: Mesafe ölçüsü anlamındaki berîd kelimesinin ifade ettiği mesafenin tayini konusunda İslâm coğrafyacıları ile İslâm hukukçuları farklı kanaatlere sahiptirler. Coğrafyacılar, “bir süvari postasının bir günde alabileceği mesafeye” berîd derler ki bu, dört fersah yani 12 mile tekabül eder. İslâm hukukçuları ise namaz vakitleri hariç tutulmak şartıyla bir süvarinin bir günde alabileceği mesafenin 48 mil olduğunu kabul ederler ve buna bir berîd derler. Muhaddislere göre, 1 mil = 400 zirâ'dır, ki bu da yaklaşık olarak 1700 metredir.⁴

Biat: Türkçe'de biat şeklinde kullanılan kelimenin Arapça aslı bey'attır (بيعة).⁵ Bey'at “satmak; satın almak” manasındaki bey' masdarına bağlı olarak “yöneticilik tevdi etmek; birinin yöneticiliğini benimsemek” anlamında kullanılmıştır.⁶

Siyer ıstılahında biat, “tevhide ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman edildiğini -genelde- yüz yüze el sıkışarak bildirmek” anlamına gelir.

Müslüman olmak isteyen erkeklerin, Resûlullah'ın huzurunda: “Allah'tan başka tanrı olmadığına ve senin Allah'ın elçisi olduğuna tamkük ederim” sözlerini söyleyerek onunla (as) el sıkışmaları biatin ilk şeklidir. Genellikle el sıkışma şeklinde olmakla birlikte Resûlullah'ın başka şekillerde biat aldığı da olmuştur. Mesela Resûlullah, eli üzerine koyduğu bir bez üzerine kadınların ellerini koymaları⁷ veya elini soktuğu bir kap suya kadınların da ellerini daldırmaları⁸ şeklinde biat almıştır. Yine cüzamlı bir Müslüman'dan sözlü olarak biat almıştır.⁹

İslâm hukukunda ise sosyal ve politik bir akit olarak “devlet başkanını seçme, belirleme ve meşru çerçevede ona bağlılık göstermek” anlamına gelmektedir.

Birleşik sened: Zührî'nin isnâd konusunda İslâm tarihçiliği açısından önemli bir uygulaması, onun birçok senedi birleştirip “birleşik sened” şeklinde metinden önce kaydetmesidir.¹⁰ Haliyle farklı senedleri birleştirdiği için, farklı kanallardan gelen bilgileri de birleştirip tek bir metin halinde ve bütün unsurları birbirine bağlı tek bir

¹ İbn Sa'd, III,397; Mustafa Fayda, “Cennetü'l-Bakî”, DİA, VII,387.

² Ba's, üçüncü baktan olan (بَعَثَ يَبْعَثُ) fiilinin masdarı olup çoğulu “بعوث”dır.

³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Hârizmî (ö. 387/997), *Meğâtibü'l-Ulûm*, Mısır ts, s. 73; Muslihuddin Mustafa Ahterî (ö. 968/ 1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1242, s. 211.

⁴ Firûzâbâdî, s. 1369; İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara 1980, s. 63-64.

⁵ Kelime, “masdar bina-i merre” türünden olup “kişinin itaat ve bağlılığını bildirmek” anlamını ifade eden bir muameleye isim olmuştur.

⁶ Firûzâbâdî, s. 910-911; Ahterî, s. 82-83.

⁷ İbn Sa'd, VIII,5-7.

⁸ İbn Sa'd, VIII,11.

⁹ Müslim, “es-Selâm”, 126; İbn Mâce, “et-Tıbb”, 44.

¹⁰ Örnek için bk. Buhârî, “el-Megâzî”, 64/36

üslupla aktarır. Zühri'nin bu tarz anlatımları daha çok tarihe dair konularda görülür. Başka bir deyişle Zühri, aynı tarihi olgunun farklı kesitlerini yansıtan rivâyetleri, müteselsil bir anlatımla birleştirip "birleşik sened" ve "birleşik metin" içinde aktarır. Bu da hâdiselerin "tarihi anlatım üslubu" ile ifade edilmesini sağlamada önemli bir adım olmuştur.¹ Bunun en önemli sebebi, hadîsle tarih arasındaki farktır. Hadîste, bütün öğeleri birbirine bağımlı bir anlatım istenmez. Belki her ravinin, rivayeti bildiğine şahadet etmesi istenir. Tarih ilminde ise olayı tam olarak birbirine bağlamak ve senedleri, açıklamaları tekrarlamadan ortaya koymak esastır. Birleşik sened ve metinle tarihî hâdiseleri anlatma gayretinin ilk işaretleri Urve b. Zübeyr'de görünür.² Olgun şekli ise İbn İshak ve Vâkîdî'de müşahede edilir. Hatta hadîs âlimleri, İbn İshak ve Vâkîdî'yi bu uygulama sebebiyle –rivâyetlerin senedlerini tek tek beyan etmedikleri için- "tedlîs" ve "tahvîl" yapmakla suçlamışlardır.³ Hadîsin tedvini safhasına mahsus olmak üzere, bu suçlama -usûl bakımından- kabul edilebilir.

Bi'set: Genel olarak peygamberlikle görevlendirme, özel olarak da Hz. Muhammed (as) ın peygamberlikle görevlendirilmesi manasına gelen bir ıstılahdır. "Göndermek, yöneltmek; yaratmak" gibi anlamlara gelen bi'set Kur'ân-ı Kerîm'de "peygamberlikle görevlendirmek",⁴ "ilham etmek",⁵ "ölüleri diriltmek",⁶ "uykudan uyandırmak",⁷ "uyandırmak",⁷ "musallat kılmak"⁸ gibi değişik anlamlarda kullanılmıştır. Kelâm ıstılahı olarak bi'set, Allah'ın, kullarından dilediğini nübüvvet ve risâletle görevlendirmesi demektir.⁹

Câhiliye:¹⁰ Bu terim, İslâmî literatürde, özellikle Araplar'ın İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirden ayırt etmek için kullanılmıştır. Câhiliye devri ikiye ayrılır: M. 5. yüzyıldan öncesine I. Câhiliye devri, M. 5. yüzyıldan İslâm'ın doğuşuna kadar devam döneme de II. Câhiliye devri denir. Hilmin karşıtı olan cehl; şirk, puta tapıcılık, asabiye, âni gazap, düzensizlik, kan davası ve yağmacılık gibi unsurlardan oluşur. Câhiliye devri şairlerinden Amr b. Kulsûm'un şu beyti o dönemin karakterini yansıtan bir örnektir.

ألا لا يجهلن أحد علينا فنجهل فوق جهل الجاهلينا

"Hele biri kalkıp da bize karşı câhillik etmeye görsün,

¹ Fuat Sezgin, "İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Yeri", çev. Hüseyin Kahraman, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 1993, V,304.

² Bk. Buhârî, "el-Megâzî", 64/36; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid et-Taberî (224-310/838-923), *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut 1987, III,36,163-164,220.

³ el-Hafız Şemseddin Zehebî (ö. 748/1347), *Tezkiiretü'l-Huffâz*, Haydarabad 1956, I,172; *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut ts., III,468-476.

⁴ el-Bakara Sûresi 2/129,213.

⁵ el-Mâide Sûresi 5/31.

⁶ el-Bakara Sûresi 2/56,259.

⁷ el-En'âm Sûresi 6/60; el-Kehf Sûresi 18/12.

⁸ el-İsrâ Sûresi 17/15.

⁹ Ahmet Lütfi Kazancı, "Bi'set", DİA, VI,217.

¹⁰ Arapça bir ism-i fâil olan "جاهل" kelimesinin ism-i mensûb şekli.

o zaman biz câhillikte bütün câhillerden baskın çıkarız.”¹

Câhiliye teriminin, bu devirde yaşayan Arapların medeniyetten tamamen mahrum olduklarını değil, din ve toplum hayatının sakat âdet ve geleneklerini ifade ettiği dikkate alınmalıdır.²

Cerba: Ezruh’un kuzeyinde, Busrâ’yı Kızıldeniz’e bağlayan eski yol üzerinde Şerat dağlarının yakınındaki vadide kurulmuş bir yerleşim birimidir.³

Cizye: “Kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek” manasındaki cezâ masdarından türemiş bir isim olup İslâm literatüründe tebaadan olan gayri müslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir. Cizye kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîslerde bu anlamda geçmektedir.⁴

Cüreş: Yemen’de eski bir yerleşim merkezi olan Cüreş, Bîşe vadisinde Şeker (Hamûme) dağının batısında ve Ebnâ şehrine güneydoğu yönünde 40 km mesafededir. Harabeleri bugün mevcut olan Cüreş, Hz. Peygamber devrinde etrafı surlarla çevrili müstahkem bir şehir ve büyük bir vilâyetti.⁵

“Daha sâbit”: bk. Sebt.

Dârünnedve: Kureyş kabilesinin atası sayılan Kusay (ö. 480), Huzâa kabilesiyle giriştiği mücadele sonucu Kâbe’ye bakma ve Mekke’yi idare etme işini üzerine alınca Kureyş kabilesinin kollarını birleştirdi. Daha önce çadırlarda yaşayan Mekkeliler’i Kâbe merkez olmak üzere Mekke ve çevresine yerleştirerek onların meskenlerde yaşamalarını sağladı. Kâbe, hac ve Mekke idaresiyle ilgili sidâne, hicâbe, sîkâye, rifâde ile nedve ve liva görevlerini kendi üzerine aldı. Yaklaşık 440 yılında Kâbe’nin kuzeyine, tavafa başlanan yerin arka tarafına Dârünnedve denilen toplantı yerini yaptırdı ve kapısını da Kâbe’ye doğru açtırdı. Dârünnedve esas itibarıyla bir asiller (mele) meclisiydi. Savaş ve barış kararının alındığı, görüşlerin belirlendiği, nikâh merasimi ve ergenlik çağına gelmiş genç kızların gömlek (dir) giyme törenlerinin yapıldığı bu meclise Kusayogulları’ndan başka Mekke’deki Kureyş boylarının kırk yaşını aşan başkanları katılabiliyordu.⁶

Değersiz rivâyet: Bk. “Leyse bi şey”.

¹ Osman Zeki Soyyiğit, *el-Edebu’l-Arabî*, İstanbul ts., s. 35.

² Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 98-99; Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *DİA*, VII,17-19.

³ Yakût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, (el-Mektebetü’s-Şâmile el-İsdârü’s-Sâni, 2.09), I,479; Mustafa Fayda, “*Cerba*”, *DİA*, VII, 391.

⁴ Ahterî, s. 139; Mehmet Erkal, “*Cizye*”, *DİA*, VIII,42-45.

⁵ Yakût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, (el-Mektebetü’s-Şâmile el-İsdârü’s-Sâni, 2.09), I,487; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu’cemu Mâ İsta’cem*, (el-Mektebetü’s-Şâmile el-İsdârü’s-Sâni, 2.09), I,108; Ahmet Önkâl, “*Cüreş*”, *DİA*, VIII,137.

⁶ Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî (ö. 218/833), *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ - İbrahim el-Ebyarî, Abdülhâfız Şelbi, Mısır 1936, I,132; Taberî, II,448; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâmî (942/1536), *Subulü’l-Hudâ V’e’r-Reşâd Fî Sîreti Hayri’l-İbâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Meûz, Beyrut 1414/1993, III,231; Ethem Ruhi Fiğlal, “*Dârünnedve*”, *DİA*, VIII,556-557.

Dinar: Hadîs metinlerinde çokça geçtiği bilinen bu kelimenin –bir görüşe göre- Grek-Latin menşeli denarius’tan Arapça’ya geçmiş ve İslâm dünyasında genel olarak altın para karşılığında kullanılmıştır. Hicaz Arapları, Bizans’ın altın dinarı ile İran’ın ve Yemen’in gümüş dirhemlerini kullanmıştır. Altın para birimi olan dinar, Bizanslarda 4.54 grama, Abdülmelik b. Mervan’ın ıslahından sonra 4.25 grama karşılık gelirdi.¹

Dirhem: Bir görüşe göre Eski Yunan devletiyle ticari münasebetler sırasında drahmi kelimesinden Farsça’ya, daha sonra oradan Arapça’ya geçmiştir. Bu kelimenin çoğulu olan derâhim Kur’ân-ı Kerîm’de,² tekil ve çoğul şekilleri hadîs metinlerinde geçmektedir. İslâmî dirhem’in teorik ağırlığı 2.97 gramdır. Ancak bunun biraz daha hafif ve daha ağırlı da vardır.³ Halil İnalçık ise erken İslâm devrinde bir dirhem’in 3.125 grama karşılık geldiğini kaydeder.⁴

Ebvâ: Mekke-Medine yolu üzerinde Medine’ye daha yakın bir yer olup Bedir’den sonra Sukyâ ile Cuhfe arasında, Medine’ye yaklaşık 190 km uzaklıktadır. Ebva, bugün Râbiğ kasabasına bağlı bir köydür.⁵

Ebnâ: Takriben M. 575’lerde başlayıp elli yıl kadar devam eden Yemen’deki Sâsânî hâkimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin yerli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık Ebnâ (oğullar) denilen bir topluluk ortaya çıkmıştır. Bu zümre kültür bakımından Araplaşmıştır. Ölümüne kadar San’a’da Sâsânî valisi olarak kalan Vehriz’den sonra sırasıyla Merzûbân, Teynucan, Hürre Hüsre ve Bâzân valilik yapmıştır.⁶ Bâzân ve mensubu bulunduğu Ebnâ zümresi hicrî 10. yılda Müslüman olmuştur.⁷

Envâ’ (الأنواء): Sözlükte “güçlülük ayağa kalkmak, doğrulmak, yükselmek; ağır bir yük sebebiyle eğilmek, meyletmek” manalarına gelen “ ناء ” fiilinin masdarı olan nev’ (نوء) masdarının hasıl-ı bilmasdarından türetilmiş ismin çoğuludur. Nev’, ay ışığının her konağa girdiğinde ilk belirişini de ifade eder. İstilah olarak nev’, “bir yıldızın veya yıldız takımının şafak vakti batarken aynı anda aksi yönde ‘rakip’ denilen mukabilinin doğması” anlamına gelir. Böylece nev’, aynı zamanda cereyan eden hem doğuş (tulû’) hem de batış (sukût) hâdisesini ifade eder.⁸

¹ E. V. Zambuar, “Dinar” md., İS (MEB), İstanbul 1988, III,591-592; Muhammed Necmüddîn, *Şer’î Ölçü Birimleri Ve Fıkhi Hükmeleri*, çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1996, s. 55-57; Halil Sahillioğlu, “Dinar”, DİA, IX,353.

² Yûsuf Sûresi 12/20.

³ E. V. Zambuar, “Dinar” md., İS (MEB), III,594-595; M. Necmüddîn, *Şer’î Ölçü Birimleri*, s. 55-57; Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, DİA, IX,368-371.

⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 249.

⁵ Mustafa Fayda, “Ebvâ”, DİA, X,378.

⁶ Muhammed b. İshâk b. Yesâr (85-151/704-768), *es-Sîre: Kitâbül-Mebde’ ve’l-Meb’as ve’l-Megâzî*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981, s. 42; Mustafa Fayda, “Ebnâ”, DİA, X,78-79.

⁷ İbn Sa’d, V,533; Taberî, III,399; Abdurrahmân Süheylî (508-581/1114-1185), *er-Ravdü’l-Unuf fî Şerhi’s-Sîreti’n-Nebevîyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1421/2000, I,187.

⁸ Daha fazla bilgi için bk. Ebû Mumammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (213-276/828-889), *Edebü’l-Kâtib*, Mısır 1312 (el-Hemmâm Ziyâüddin Ebu’l-Feth Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Müslî’nin *el-Meseli’s-Sâir fî Edebü’l-Kâtib* adlı eserinin kenarında), s. 44;

Eser: Sözlükte “bir şeyin artığı; kılıç darbesi” gibi anlamlara gelir. Eser kelimesinin çoğulu, “âsâr” ve “usûr”dur. Hadis ilminde ise Resûlullah, Ashabından ve tabiinden gelen her türlü bilgi ve rivâyet anlamındaki “haber” ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Horasan fakihleri ise eseri; sahabe ve tabiinin söz, fil ve takrirleri anlamında kullanırlar.¹

Eyle: Akabe Körfezi'nin kuzeydoğu köşesinde bulunan ve önceleri Eyle (Elath) adıyla anılan Akabe, Ürdün'ün denize açılan tek limanıdır. Eyle, İslâmiyet'ten önce, Bizans'a tabi Gassâniler tarafından idare ediliyordu.²

Eyyâmü'l-Arab: Bu terkipte “savaş” manasındaki “yevm” kelimesinin çoğulu olan “eyyâm” ile “Arab” isminden meydana gelmiştir. Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar için kullanılan bir tabirdir. Eyyâmü'l -Arab'ın her birine meydana geldiği yere, savaşa yol açan sebeplere veya savaşın sonucuna göre Yevmü Buâs, Yevmü Zûkâr, Yevmü Dâhis ve Gabrâ, Yevmü Ficâr gibi adlar verilmiştir.³

Ezruh: Ürdün'ün güneyindeki Maan ile Petra arasında bir Roma ordugâhı idi. Câhiliye döneminde Mekke-Suriye arasında gidip gelen Kureyş ticaret kervanları Ezruh'a uğrardı. Kervanlara rehberlik ve muhafızlık yapan Cuzâm kabilesi de bu yörede oturmaktaydı. Bizans nüfuzu altında yaşayan ve Yahudi oldukları söylenen Ezruh halkı Müte Savaşı'nda İslâm ordusuna karşı savaşmıştı.⁴

Fey: Sözlükte masdar olarak “geri dönmek, şekil değiştirmek”, isim olarak “gölge, öğle vaktinden sonraki gölge” anlamlarına gelir. Düşmana karşı silah kullanmadan elde edilen gelirlerdir. Haşr Sûresi'nin 6-10. âyetleri, İslâm Devleti'nin gelir kaynaklarından feyi hükme bağlamaktadır. Bu gelirler kamu yararı gözetilmek şartıyla ve herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın devletin yapması gereken bütün hizmetlere sarfedilebilir.⁵ Barış yoluyla ele geçen malların ister taşınır ister taşınmaz olsun fey teşkil ettiği konusunda hukukçular arasında genelde görüş ayrılığı yoktur. Savaşla ele geçirilen taşınır malların ganimet sayılıp bunun hükümlerine tâbi olduğu da tartışmasız bir husustur. Görüş ayrılığı savaş yoluyla ele geçen taşınmaz malların fey sayılıp sayılmayacağı konusundadır.⁶

Galat: Rivâyette hata yapmak anlamına gelir.⁷

İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, Kahire ts., Matbaatü'l-İstikame neşri, s. 136; Muharrem Çelebi, “*Envâ*”, DİA, XI,257-258.

¹ Ahterî, s. 7; Talat Koçyiğit, *Hadîs İstılabları*, Ankara 1985, s. 101-102; Said Abdurrahmân Musa el-Gazefî, “*Eser*”, DİA, XI,372).

² Mustafa L. Bilge, “*Akabe*”, DİA, II,209.

³ Eyyâmü'l-Arab hakkında daha fazla bilgi için bk. Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, Maarif matbaası neşri, 1941, IV,421; *Tecrîd Tercemesi*, III,153 vd.; Mehmet Ali Kapar, “*Eyyâmü'l-Arab*”, DİA, XII,14-16.

⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1990, I,328,611.

⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu –toplum ve ekonomi-*, İstanbul 1996, s. 17.

⁶ Daha fazla bilgi için bk. Mustafa Fayda, “*Fey*”, DİA, XII,511-513.

⁷ Abdullah Aydınlı, *Hadîs İstılabları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 60.

Garip: Hadîs ıstılahında garip, metin veya isnâd yönünden tek kalmış, yahut benzeri başka râviler tarafından rivâyet edilmemiş hadîse denilir.¹

Gazve: Bk. “Megâzi”.

Güneş takvimi: Bu takvimde zamanın ölçülmesini; güneşin bir yıl süresince dış merkezli kendi yörüngesi boyunca dolanımı ile doğudan batıya doğru olan günlük hareketi tayin etmektedir. Güneş bir yılda burçlar kuşağının on iki burcunu kat eder ve tekrar başlangıç sayılan koç noktasına (ilkbahar noktası: Nuktatü'l-i'tidâl: Vernal point) geri döner. Batlamyus, bu hareketin miktarını 365 gün 5 saat 55 dakika 12 saniye, Bettânî 365 gün 5 saat 46 dakika 24 saniye olarak hesaplamıştır. Gerçek miktar ise 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniyedir.²

Güneş yılı: Bk. “Güneş takvimi”.

Habat: Yaprakların silkeleneip kurutulduktan sonra, un gibi öğütülerek içine un veya başka şeylerle birlikte su katılarak hazırlanan deve yemidir.³

Haber: Sözlükte “bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak” manasına gelen “hubr” (hibre) kökünden türemiş bir isimdir.⁴ Tarih usulü ıstılahı olarak haber, geçmişte meydana gelmiş bir şey veya olayı bildiren -mahiyet itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan- söz veya yazının içerdiği bilgi manasına gelir.⁵ Hadîs ilminde haber, “hadîs” kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılmıştır. Bununla beraber, bazıları haberle hadîs arasında ayırım yaparak her bir hadîsin haber olduğunu, fakat her çeşit habere hadîs denemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Hz. Peygamber’in sözleriyle meşgul olanlara muhaddis; tarih, eyyâmü'l-arab, neseb (soy bilim), kıssa, hikâye ve benzeri rivâyetlerle uğraşanlara ahbârî denilmiştir.⁶

Hacûn Mezarlığı: İslâm öncesi ve ilk devir İslâm tarihi kaynaklarında Hâcûn diye bilinen yer, daha sonraları Cennetü'l-Muallâ ismiyle anılmaya başlanmıştır. Câhiliye devrinden bugüne kadar Mekke Mezarlığı olan ve Harem-i Şerîf'in yaklaşık 2 km kuzeyinde Mescidü'l-Cin yakınında bulunan bu yer, rivâyete göre Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay, Hacûn'a gömüldükten sonra mezarlık olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁷

Hicaz: Arabistan yarımadasında Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan ve Haremeyn (Mekke- Medine) ile mikâtı (hac ibadeti için ihrama giriş mekanları) içine alan coğrafi bir bölgedir. Kızıldeniz'in doğusunda bulunan Hicaz, kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle'den (Akabe), güneyde Yemen sınırındaki Asîr'e ve doğuda Necid çöllerinden Irak'a kadar uzanır. Bölgenin kuzey ve doğu sınırlarının nerede bittiği

¹ T. Koçyiğit, s. 114.

² Yavuz Unat, “Güneş”, DİA, XIV,293.

³ Fîrûzâbâdî, s. 857.

⁴ Fîrûzâbâdî, s. 488.

⁵ Seyyid Şerîf Cürcanî, (ö. 816/1413), *Kitâbü'l-Ta'rîfât*, çev. Arif Erkan, İstanbul 1997, “Haber”, s. 96; Ahmet Zeki Velidi Togan, *Tarihî Usûl*, İstanbul 1985, s. 38.

⁶ T. Koçyiğit, s. 118.

⁷ Mustafa Fayda, “Cennetü'l-Muallâ”, DİA, VII,387.

ihtilâflıdır. Yakût el-Hamevî, Arabistan yarımadasını; Tihâme, Hicaz, Necid, Aruz ve Yemen adlarıyla beş bölüme ayırmıştır.¹

Hilf: Sözlükte “antlaşma, akid ve yemin” anlamlarına gelir ve çoğulu ahlâftır. Câhiliye döneminde Araplar arasında yapılan ittifak; dostluk ve dayanışma yemini. Sözlükte “antlaşma, akid ve yemin” anlamlarına gelen hilf masdarı (çoğulu ahlâf), terim olarak Câhiliye Arapları’nda kabilelerin veya şahısların yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla yaptıkları antlaşma ve ittifakları ifade eder. Hilf yapan kişilere halîf (çoğulu ahlâf veya hulefâ) denir. Hilflerin iki amaçla yapıldığı anlaşılmaktadır: Savunma ve mazlumun hakkını almak için mücadele etme. İslâm’dan önce Araplar arasında çok yaygın olan hilf müessesesi çeşitli şekillerde uygulanmıştır. İki veya daha fazla kabile arasında yapıldığı gibi bir kabile ile o kabileye mensup olmayan bir fert veya aile arasında yahut iki kişi arasında da yapılabiliyordu. İlk defa Kureyş adına yabancılarla hilf yapanlar Abdümenâf’ın oğulları Hâşim, Abdüşems, Muttalib ve Nevfel’dir. Bunlar sırasıyla Bizans, Habeşistan, Himyerî ve Sâsânî devletleriyle yaptıkları hilfler sayesinde Kureyş’in ticarî faaliyetlerini huzur ve emniyet içinde yürütmesini sağlamış, bundan dolayı da “mücebbirûn” (işleri yoluna koyanlar, düzenleyiciler) diye meşhur olmuşlardı.²

Hilye: “Süs, zînet, gerdanlık (kolye) ve güzellikler manzumesi” gibi hakiki anlamının yanında; hilkat (yaratılış), sûret (portre) ve sıfat gibi mecazi mânâlarda da kullanılmaktadır. Hz. Peygamber’i tavsif eden zengin bilgi birikimine de hilye denmiştir. Hilye kelimesinin klasik metinlerdeki orijinali “halk”tır. Arapça’da halk, masdar olarak kullanıldığında “yaratmak”; buradaki gibi isim olarak kullanıldığında ise “yaratılış” (hilkat ve fitrat) anlamına gelir. İlk devir İslâm alimlerinden İbn Sa’d ve Tirmizî, eserlerinde bölüm başlığı olarak “Halku Resûlillah (as)” tâbirini kullanmışlardır. Buhârî ise “Sıfatü’n-Nebî (as)” tâbirini benimsemiştir. Kadı İyâz ve Âmirî gibi şemâil müellifleri de hep “halk” tabirini tercih etmişlerdir. Buna göre, özellikle Tirmizî’nin, genellikle de pek çok kaynağın kullandığı “halk-ı Resûlullah” ifadesinin, “Hz. Peygamber’in yaratılış güzellikleri” şeklinde Türkçeleştirilmesi gerekir.³

Hubâşe: H. 197 yılına kadar Hicaz-Yemen kervan yolu üzerinde kurulan bir panayırdır. Bu panayır, Serât sıradağlarının Tihâme’deki uzantısında yer alan Bânk dağı vadisinin Diyârülevsâm denilen kısmında ve Mekke’ye güney yönünde altı günlük mesafede olduğu bildirilir. Hicaz-Yemen kervan yolu üzerinde olması sebebiyle her iki bölge tüccarlarının katılabildiği panayırdan Mekke halkı da yararlanıyordu. Recep ayının başında kurulan Hubâşe panayırdan Ebü’l-Velîd el-Ezrakî’ye göre üç, Ebû Ubeyd el-Bekrî’ye göre ise sekiz gün sürerdi.⁴

¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Arabistan”, DİA, III,248; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Hicaz”, DİA, XVII,432-437.

² İbn Sa’d, I,75,78; Nadir Özkuyumcu, “Hilf”, DİA, XVIII,29.

³ Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâilî*, İstanbul 1998, s. 45-47.

⁴ Muhammed b. Abdîlâkî b. Yusuf b. Ahmed b. Ulvân el-Mısırî ez-Zürkânî el-Ezherî el-Mâlikî (ö. 1122/1710), *Şerh ale’l-Mevâhibi’l-Lediñniyye*, thk. Muhammed Abdülaziz Hâlidî, Beyrut 1996, I,371;

İdrâc: Sözlükte “bir şeyi bir şeye eklemek” manasına gelir. Râvinin, rivâyet ettiği hadîsin isnâd veya metnine, hadîsin aslında olmayan bazı sözler ilâve etmesidir.¹

İhtilâf-ı metâli’: Bu terkipte yer alan, ihtilâf, sözlükte “geride kalmak ve biri diğerinin yerine geçmek” anlamındaki “half” kökünden türetilmiştir. İhtilâf, masdar ve isim olarak “bir şeyin diğer bir şeyin peşinden gelmesi, gidip gelmek, ayrı görüşe sahip olmak, çekişmek, karşı gelmek, eşit olmamak, görüş ayrılığı, anlaşmazlık” gibi manalara gelir. Metâli’ kelimesi ise “matla” kelimesinin çoğuludur. Matla’, ism-i mekân olarak gök cisimlerinin doğduğu yer anlamına gelir. İhtilâf-ı metâli’ tamlaması, rü’yet-i hilâl meselesinde, hilâlin yerkürenin değişik bölgelerinde farklı vakitlerde görülmesi demektir. Gece ve gündüz dünyanın her yerinde aynı saatte başlamadığı gibi hilâl de dünyanın her yerinde aynı günde ve anda görülmez. Çünkü kamerî aylar için başlangıç sayılan hilâl, kavuşum durumunun ardından güneşin batışından sonra dünyanın her yerinde aynı saatte batmadığı için hilâlin görülebilme zamanı da ilk görüldüğü yerden itibaren batıya doğru ilerleyerek değişir.² İhtilâf-ı metâli’den dolayı kamerî ayların başlangıcını tesbit etmek güçtür.

İktâ’: Sözlükte “kesmek, ayırmak” anlamındaki kat’ kökünden türetilen iktâ’ kelimesi, kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi anlamına gelir. Hz. Peygamber, çok sayıda kişiye değişik mülahazalarla iktâ’ vermiştir. Bu iktâ’ların büyük bir kısmı Müslüman olmaları istenen kişilerin kalplerini İslâm’a ısındırmak, bir kısmı da toprakların daha verimli hale getirilmelerini sağlamak amacıyla yapılmıştır.³

İlmü’l-envâ’: Bk. “Envâ”.

İs: Kızıldeniz sahilinde, Mekke-Medine arasında ve Cüheyne kabilesi arazisi sınırları içinde kalan İs, Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde ve Medine’ye dört günlük mesafededir.⁴

İstahr: İran’ın Fars bölgesinde bulunan bu kent, Persepolis’in 7 km kuzeyinde, Pulvar vadisinde, Şiraz-İsfahan yolu üzerindedir. Bugün bir kısmının yerinde Hacıâbâd köyü yer almaktadır.

Kabile: Arapça’da “önüne almak, karşısına almak” anlamındaki “kabl” kökünden gelen “kabîle”, kafatasını oluşturan ve karşılıklı duran dört kemikten her birinin adıdır. İnsan topluluklarını meydana getiren alt kümeleri insan vücudunun bazı organlarına benzeterek adlandırma anlayışından hareketle, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna, -aynı soya mensup aileler

Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber’in İslâm Öncesi Seyahatleri”, çev. Abdullah Aydınlı, Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fak. Dergisi, Ankara 1980, IV,332; Cengiz Kallek, “Hubâşe”, DİA, XVIII,264-265.

¹ T. Koçyiğit, s. 161.

² İrfan Yücel, “Hilâl”, DİA, XVIII,3.

³ Mustafa Demirci, “İktâ”, DİA, XXII,43.

⁴ İbn Sa’d, II,87; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (384-458), *Delâilü’n-Nübüvve*, thk. Abdülmü’tî el-Kalacî, Beyrut 1985, IV,173; Zürcânî, III,124; Nebi Bozkurt, “İs Seriyyesi”, DİA, XXII,465.

topluluğu, boy ve aşiret anlamına da gelen- “kabile” ismi verilmiştir. Kabile kelimesi Kur’ân’da bir defa (Hucurât 49/13) olmak üzere çoğul şekliyle (kabâil) kullanılmıştır.¹

Kamerî takvim: Bk. “Ay yılı”.

Kamerî sene: Bk. “Ay yılı”.

Kasâme: Sözlükte, “yemin etmek, yemin eden topluluk,; barış ve yüz güzelliği” gibi anlamlara gelir.² İslâm hukukunda kasâme, faili meçhul cinâyetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinâyetin işlendiği bölge insanların veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usûlünü ifade eden bir ıstılahdır.³

Kayl: Himyer Arapları arasında kullanılan bir yönetici unvanı olup yönetici olarak büyük melikten bir alt mertebeyi ifade eder.⁴

Kebîse: Sözlükte “kebs” (كيس) kökünden türetilen ve “kendisinden gün çalınan yıl” anlamına gelen kebîse; ay yılını güneş yılına uydurma usûlü demektir.⁵

Kronoloji (takvim): “Zaman bilimi” yani geçmişte cereyan eden bir hâdisenin zamanını tayin etmeye çalışan ve tarihi olayları, tarih sırasına göre veren bilim dalıdır.⁶

Kubâ: Hz. Peygamber devrinde, Mekke yolu üzerinde Medine’ye yaklaşık olarak altı mil uzaklıkta bulunan bir köy iken zamanla büyüyerek şehrin de genişlemesiyle onun bir mahallesi haline gelmiştir. Sonraki müelliflerin Medine ile Kûba arasındaki mesafeyi gittikçe azalan ölçülerde vermeleri bu yüzdendir. Hz. Peygamber devrinde, Külsum b. Hidm’in reisliğini yaptığı Evs’in bir kolu olan Amr b. Avf oğulları bu köyün bilinen sakinleridir.⁷

Leyse bi şey/Değersiz rivâyet: Bu tabir, hadîs usûlünde iki manada kullanılmıştır: 1- Zehebî ve Irâkî’ye göre cerhin beşinci, Sahavî’ye göre ise altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadîs hiçbir sûretle alınmaz. 2- Yahya b. Maîn bu sigayı cerh için kullanmakla beraber bazen, râvinin az hadîs rivâyet etmiş biri olduğu manasında kullanır ki bu durumda cerh edici bir sîga olmaz.⁸

Mahfûz: Sözlükte “korunmuş, ezberlenmiş” manasına gelir. Aralarında metin veya sened bakımından muhalefet bulunan hadîslerden, diğerlerine oranla râvileri, daha

¹ Casim Avcı - Recep Şentürk, “Kabile”, DİA, XXIV,30.

² Fîrûzâbâdî, s. 1483.

³ Cürcânî, Ta’rifât, s. 180; Ebu’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethü’l-Bârî bi Şerhi Sabîhi’l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, Suudi Arabistan ts., VII,156; Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, DİA, XXIV,528.

⁴ İbn Hişâm, IV,235.

⁵ Fîrûzâbâdî, s. 734.

⁶ A. Z. V. Togan, *Tarihî Usûl*, s. 20; E. Cavaignac, *Tarihî Kronolojinin Esasları*, çev. Osman Turan, Ankara 1954, s. 1 vd.; Osman Turan, *İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara 1984; s. 1-8.

⁷ Yakût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Buldân*, (el-Mektebetü’ş-Şâmîle el-İsdârü’s-Sânî, 2.09), III,362; *Tecrid Tercemesi*, IV,209-213; Hüseyin Algül, “Kubâ”, DİA, XXVI,298-299.

⁸ A. Aydınli, s. 89.

Meşhûr: Sözlükte “herkesçe bilinen ve tanınan” manasına gelir. Hadîs istilâhında, en az üç isnatla rivâyet edilen fakat tevatür derecesine erişmeyen hadîslere denir.¹

Metâli’: “Matla” kelimesinin çoğuludur. Matla’, ism-i mekan olarak gök cisimlerinin doğduğu yer anlamına gelir. İhtilâf-ı metâli’ tamlaması, rü’yet-i hilâl meselesinde, hilâlin yerkürenin değişik bölgelerinde farklı vakitlerde görülmesi demektir.

Mil: Mesafe ölçüsüdür. Muhaddislere göre, 1 mil = 400 zirâ’dır, ki bu da yaklaşık olarak 1700 metredir.²

Muâhât: Arapça uhuvvet kökünden türeyen muâhât sözlükte “biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek” anlamına gelir. Hz. Peygamber’in (as) hicretten sonra Medine’de muhâcir ile ensârdan bazılarını kardeş ilan etmesi manasına gelir.

Mukavkıs: (Mukavkas) kelimesinin kökeni kesin biçimde tesbit edilememiştir. Bizans kaynaklarına göre, adı Kyros olan piskopos, İskenderiye’ye tayin edilmeden önce Kafkasya’nın Kolkhis şehrinde görev yapmıştır. Piskoposa verilen Grekçe Kaukasios (Kafkasyalı) lakabının, Kıptî dili vasıtasıyla Arapça’ya Mukavkıs biçiminde geçmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. İslâm kaynaklarında “Shibü Mısır”, “Melikü Mısır”, “Melik alâ Mısır”, “Âmil alâ Mısır”, “Emîr alâ Mısır”, “Melikü’l-Kıbt”, “Azimü’l-Kıbt” ve “Sâhibü’l-Kıbt” gibi unvanlarla anılmıştır.³

Mutayyebûn ittifakı: Hz. Peygamber’in dedelerinden Kusay b. Kilâb’ın ölümü üzerine onun yerini ilkin Abdüddâr aldı. Ancak zamanla onun ailesine, Abdüşşems’in temsil ettiği Abdümenâf ailesi meydan okudu. Mekke, iki düşman kesime ayrıldı. Abdüddâr, Mahzûm, Sehm, Cumah ve Adî’den yardım alırken; Abdümenâf da Esed, Zühre, Teym, Hâris b. Fihr tarafından desteklendi. Bu iki topluluk sırasıyla Ahlâf ve Mutayyebûn (antlaşmalılar ve güzel kokulular) diye bilinir. Abdümenâf oğullarının oluşturduğu topluluğun üyeleri, bir kaba konulmuş güzel kokulu bir sıvıya ellerini batırarak Kâbe duvarına sürdüler; bundan dolayı onlara “mutayyebûn” (güzel kokulular), yaptıkları ittifak ve yemine de “Hilfü’l-mutayyebîn” denildi; aynı kelimenin ism-i fâili olan “mutayyibîn”in (güzel koku sürenler) kullanıldığı da görülür. Ahlâf-Mutayyebûn kavgasında Benî Amr b. Lüey ile Benî Muhârib b. Fihr tarafsız kaldı.⁴

Münkâtı’: Sözlükte “kesmek” manasındaki kat’ kökünün “infî’âl” kalıbından türeyen (inkitâ’) ve “kesilmiş, koparılmış” anlamına gelen münkâtı’ kelimesi, hadîs istilâhında mutlak olarak senedinde bir veya birkaç râvî atlanmış olan hadîs manâsında kullanılmıştır. Muttasıl hadîsin mukabilidir.⁵

Müttefik: Bk. “Hilf”.

¹ T. Koçyiğit, s. 219

² Fîrûzâbâdî, s. 1369.

³ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,319-324; Nadir Özkuyumcu, “*Mukavkas*” md., DİA, XXXI,137.

⁴ İbn Hişâm, I,138-140; Hüseyin Algül, “*Hilfü’l-Mutayyebîn*”, DİA, XVIII,32-33.

⁵ A. Aydın, s. 111.

Müttefakun aleyh: Sözlükte “üzerinde ittifak edilen şey” manasına gelen bir terkiptir. Hadîs ıstılahında “müttefekun aleyh”: 1- Buhârî ve Müslim’in “Sahih” adlı eserlerine alarak ittifak ettikleri hadîs, 2- hadîs âlimlerinin sahih olduğunda ittifak ettikleri hadîs, anlamlarına gelen bir tabirdir.¹

Necâşî: (Negus, imparator), Arapça’da Habeşistan kralını ifade etmek üzere kullanılan bir tabir.²

Nesî’: Kur’ân-ı Kerîm’in Tevbe Sûresi’nin 37. âyetinde bahsedilen nesî’, hicretin 10. senesine kadar tatbik edilen takvimle ilgili bir Câhiliye devri uygulamasıdır. Başlangıçta Yemenli Kahtânî Kinde kabilesinin elinde bulunan nesî’ vazifesi, Mâlik b. Kinâne’nin Muaviye b. Sevr el-Kindi’nin kızıyla evlenmesi neticesinde, Mudârî Benî Kinâne kabilesine geçmiştir. Mâlik b. Kinâne’den sonra sırasıyla oğulları Sa’lebe ve Hâris (Kalammas³) nesî’ vazifesini icra etmiştir. Hâris’ten sonra bu görevi oğlu Serîr icra etmiş daha sonra ise Benî Sa’lebe b. Hâris b. Mâlik b. Kinâne’den Benî Fukaym’e geçmiştir. Bunlardan nesî’ vazifesini en son icra eden kişi, Ebû Sümâme’dir. İslâmiyet, onun zamanında ortaya çıkmıştır.⁴

Nes’ kökünden türeyen nesî’ kelimesi, “ertelemek, geciktirmek; çoğaltmak, arttırmak, ilâve etmek” gibi anlamlara gelir.⁵ Nesî’in mahiyeti ve tatbik şekli konusunda konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunları ikiye ayırmak mümkündür:

1- Nesî’, haram ayların hürmetine müdahale etmektir. Birinci görüşe göre nesî’, kavga ve savaşın haram kabul edildiği ayların sırasını değiştirmek ve sayılarını eksiltmek suretiyle müdahale etmektir. Eksiltme, haram ayları helal saymak şeklinde oluyordu. Haram ayların sırasını değiştirmenin genelde haram ayların ertelenmesi yoluyla yapıldığı kabul edilmiştir. Bu görüşe göre nesî’, kamerî senenin süresine -ilave yapmak suretiyle- müdahale değildir. Doğrusu sadece haram ayları ihlal anlamına gelen bu nesî’ işleminin ne gibi usûllere riâyet edilerek yapıldığı oldukça müphem ve tartışmalıdır.⁶

Nesî’ ile ilgili genelde bu görüşün kabul gördüğünü söyleyen M. Hudaî Bey’in naklettiğine göre, Mısırlı gök bilimci Mahmut Paşa “*Netâicü’l-Eşbâm fî Takvimi’l-Arab Kable’l-İslâm*” adlı eserinde bu konudaki tartışmaya son noktayı koymuştur. Mahmut Paşa, yaptığı uzun araştırmalardan sonra İslâm’dan önce Arapların takvimlerinde tamamen kamerî olan bir sene kullandıklarını, dolayısıyla nesî’in birinci görüşe göre tefsir edilmesinin isabetli olduğunu söylemiştir.⁷

¹ A. Aydın, s. 121.

² İbn İshâk, s. 201.

³ Kalammas kelimesi, cömert ve engin deniz gibi manalara geldiği zikredilmiştir. Bk. Süheylî, I,138; Fîrûzâbâdî, s. 731.

⁴ Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ezrakî (ö. 250/864 -?-), *Abbâru Mekke Ve mâ Câ’e Fihâ Mine’l-Âsâr*, thk. Rüşdi Salih Melhese, Mekke-i Mükerrreme 2002, I,182-183.

⁵ Bk. F. A. Şemsî, “*The Meaning Of Nasî’: An Interpretation Of Verse 9:37*”, *Islamic Studies*, İslâmabad 1987, XXVI/2,143-164.

⁶ İbn İshâk, s. 79; İbn Hişâm, I,44-46.

⁷ M. Hudaî Bey, *Târibü’l-Ümemi’l-İslâmiyye*, I,59.

2- Nesî', kamerî seneye ilave yapmaktır. Bazı Müslüman gökbilimciler ve bunların öncüsü olan Ebû Ma'ser el-Felekî (ö. 272/885), Muhammed b. Ahmed el-Beyrûtî (ö. 330/941) ve Mes'ûdî gibi tarihçi ilim adamları, nesî'i ay yılını güneş yılına uydurmak demek olan kebîse usûlü olarak tefsir etmişlerdir.¹ Mes'ûdî: "Araplar, Câhiliye devrinde, her üç yılda bir ay yılına bir ay ilâve ediyorlardı ve buna nesî' diyorlardı" der.²

Nesih: Sözlükte "gidermek, izale ve nakil, beyan etmek" anlamına gelen nesih kelimesi terim olarak şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını ifade eder. Nesih, bizim ilmimize nazaran bir hükmü değiştirme, Allah'ın ilmine nazaran ise hükmün müddeti için bir açıklamaktır.³

Nestûrîlik: Hz. İsa'nın insan tabiatı üzerinde duran bir Hıristiyan mezhebidir. Mezhebin öncüsü Nestorius, "Hz. İsa, içinde Allah'ın kelimesinin bulunduğu bir insandan başka bir şey değildir" diyerek İsa'nın insan-Allah değil, sadece Allah'ın taşıyıcısı olduğunu belirtmiştir.⁴

Neşş: Yirmi dirhem.⁵

Râcih: Bk. Tercih.

Sâbit: Bk. Sebt.

Sabiî: Sözlükte "kavminin dinini terk eden kimse" anlamına gelir, "saba" (صبا) kökünden türetilmiştir. Bu sebeptendir ki Mekkeliler Hz. Muhammed (as) a kavminin dinini terk ettiği için: " (صبا محمد) Muhammed ata dinini terk etti" demişlerdi.⁶

Sâfile: Tihâme tarafından Medine'ye doğru olan yerleşim birimlerine Sâfile denir.⁷

Sahabe (tekili Sahabi): Hz. Peygamber'le mümin olarak karşılaşan ve İslâm Dini üzere vefat eden kişidir.⁸ Gerek İslâm'ın ilk asrına dair rivâyetlerde gerek inanç gerekse gerekse amel olarak İslâm Dini'nin gelecek nesillere öğretilmesinde –İslâm'ın ilk muhatapları olmaları bakımından- sahabenin önemi büyüktür. Bu sebeptendir ki İslâm Dini tarihinde her bir sahabe üzerinde titizlikle durulmuş, her birinin hayat hikayesi yazılarak ciltler dolusu sahabe tarihleri vücuda getirilmiştir.⁹

¹ M. Hudaî Bey, *Târibü'l-Ümami'l-İslâmiyye*, I,59.

² Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî (ö. 346/957), *Murûcü'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, thk. Kâsım eş-Şumâî er-Rufâî, Beyrut 1989, II,206.

³ Cürçânî, Ta'rifât, "Nesih", s. 238; Abdurrahman Çetin, "Nesih" md., DİA, XXXII,579.

⁴ Mehmet Aydın, "Hristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hristiyan İtîzalleri", A. Ü. İslâmî İlimler Dergisi, Ankara 1982, V,150-153.

⁵ Süheylî, IV,130.

⁶ Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr (630-711/1232-1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1994, I,54; Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of Qur'an*, Kahire 1939, s. 191-192.

⁷ Tecrid Tercemesi, II,491.

⁸ Mostarlı Câbîzâde Ali Fehmi (Hersek müft-i sâbıkı ve Dârülfünûn Edebiyat-ı Arabiyye muallimi), *Hüsnü's-Sahâbe fî Şerhi Eşâri's-Sahâbe*, İstanbul 1324, I,8; T. Koçyiğit, s. 375.

⁹ T. Koçyiğit, s. 375.

Sanem: (Bkz. “vesen” md.) Altın, gümüş gibi değerli madenlerden, ağaç veya taştan yapılan insan veya başka şekillerde sûretleri olan gövdeli, sabit putlara denir.¹

Sâribe (السارية): Kur’ân-ı Kerîm’de de geçen² ve ism-i fâil olan “سارب” kelimesinin müenneslik tâsî³ almış halidir. Gündüz savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe denir.⁴

Sebt: Sebt, sâbit⁵ veya “daha sâbit”⁶ gibi tabirler hadîs usulü ıstılahlarından olup “sebt”, özü-sözü doğru, zabtı tam, hüccet sayılan râviye denir ve böyle bir râvinin rivâyeti delil olarak alınır. “Sâbit” ise makbul haberler için kullanılır. Sâbit tabiri, haberin sıhhatine delâlet eder ve bazen “sahih” bazen de “hasen” hadîs manasına gelir.⁷

Sened: Sözlükte “itimat etmek, dayanmak” manasına gelen sened kelimesi, “itimat olunan (mutemed), dayanılan ve güvenilen” manasına da gelir. Hadîs ıstılahında ise senedin manâsı, onun lügat manâsından farklı değildir. Her hadîs metninin başında, o metni birbirine nakleden râvi isimlerinden müteşekkil bir zincir vardır. Bu isim zinciri, en son râviden başlayarak Hz. Peygamber’e kadar ulaşır ve her râvi, zincirin bir halkasını teşkil eder. Bu halkaların birbirine bağlı olması, nasıl zincirin sağlamlığını temin ederse, her bir halkanın da kendi başına sağlam olması, aynı şekilde zincirin sağlamlığını gösterir. İşte isimlerden müteşekkil böyle sağlam bir zincir, kendisine bağlı olan hadîs metninin sıhhati için bir garanti sayılır ve ıstılahta bu garantiye sened adı verilir.⁸

Seriyye (السرية): Bu kelimenin çoğulu serâyâ ve serayâtıdır. Bazı âlimler, bu kelimenin gizlemek anlamına gelen “es-sirru”⁹ masdarından türetildiğini söylemiş fakat fakat iki kelimenin aslî harflerinin farklılığından dolayı buna itiraz edilmiştir. Alimlerin çoğuna göre ise “gece yürüyüşü” anlamına gelen “serâ” (سرى)¹⁰ kök fiilinden türetilmiş olup “fâiletun” (فعيلة) kalıbında olup “fâiletun” (فاعلة) anlamındadır.¹¹ Geceleyin savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe seriyye denir. Siyer ve hadîs ulemâsı arasında, Resûlullah’ın katıldığı askeri seferlere gazve, kendisinin (as) sevk edip fakat katılmadığı seferlere ise seriyye demek teamülü ortaya çıkmıştır.¹²

Sîret: Bk. “Siyer”.

¹ Hişâm el-Kelbî, s. 53; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (el-Mektebetü’s-Şâmile el-İsdârü’s-Sânî, 2.09), XIII,442.

² Âyet meâlen şöyledir: “Sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (onun ilminde) eşittir”. Bk. er-Ra’d Sûresi 13/10.

³ Arapça’daki “tâ” kapalı şekli (ت).

⁴ Hârizmî, s. 73; Fîrûzâbâdî, s. 123, Ahterî, s. 286.

⁵ Vâkîdî, I,2.

⁶ 1- الثابت , 2- الثابت , 3- الاثابت . Bu tabirler, “sâbit” veya “daha sâbit” diye Türkçe’ye tercüme edilebilir.

⁷ T. Koçyiğit, s. 375; A. Aydın, s. 132,136.

⁸ T. Koçyiğit, s. 397.

⁹ Fîrûzâbâdî, s. 520.

¹⁰ Fîrûzâbâdî, s. 1670.

¹¹ Hârizmî, s. 73; Şâmî, VI,3-4; Zürkânî, II,222.

¹² Zürkânî, II,220.

Siyer: “Sîret” kelimesinin çoğulu olup sözlükte, hareket, tutulan yol, gidişat, tavır, tabiat, tedbir ve idare anlamlarına gelir.¹ Sîret kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Musa’nın kullandığı asanın mucize eseri olarak yılanı dönüşmesi hâdisesi anlatılırken kullanılır. Âyet mealen şöyledir: “(Allah:) ‘Ey Musa! Şimdi onu (asanı) yere at’ dedi. Bunun üzerine, onu yere attı; bir de ne görsün! O, hızla akan bir yılan oluvermişti! ‘Onu tut’ dedi ‘ve korkma!’ Biz onu eski haline (sîretine) döndüreceğiz”² İslâm tarihçiliğinde “siyer”, Resûlullah’ın doğumundan vefatına kadar hayatı hakkında yazılmış biyografik kitaplara denir.³

Şâz: Güvenilir bir râvinin, cemaatin rivâyetine muhalif olarak rivâyet ettiği ve bu rivâyeti ile tek kaldığı hadîs için kullanılan bir tabirdir.⁴

Şemsî sene: Bk. “Güneş takvimi”.

Şemsî yıl: Bk. “Güneş takvimi”.

Şuaybe: Hicaz’ın Kızıldeniz sahilinde ve Mekke’ye yakın Mekke-Yemen yolu üzerinde bir vadidir.⁵ Halife Hz. Osman tarafından bugünkü Medine’ye 420, Mekke’ye Mekke’ye 70 km mesafede olan Cidde limanı kuruluncaya kadar, önemli limanlardan biriydi. Şuaybe limanı, Cidde’nin güneyinde yer alır.

Tağlîb: Sözlükte “şümullendirmek” manasına gelir. Bir yakınlık veya ilgiden bir sözü, başka bir söz ve anlamı da içine alacak şekilde kullanmaktır. Meselâ “el-Omerân” (iki Ömer) tabiri ile halife Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in, “el-kamerân” (iki ay) kelimesi ile ay ve güneş kastedilmesi gibi.

Takvim: Bk. “Kronoloji”.

Ta’lik: Sözlükte “asmak, bir işi başka bir işin varlığına ve meydana gelişine bağlamak, geri bırakmak” manalarına gelir. Hadîs ıstılahında musannifin, kitabında naklettiği bir haberin isnâdından ya kendi şeyhini yahut şeyhi ile birlikte sırasıyla birkaç şeyhi ve hatta bütün isnâdı hazfederek “kale fulân” ibaresiyle, haberi, zikrettiği ilk kaynağa isnâd etmesidir. F. Sezgin’e göre, ta’lik daha çok yazılı bir kaynaktan alıntı yapmayı ifade eder. Nâkil, sıhhatine inandığı bir metinden, nakil hakkına sahip olmamasına rağmen bunu yapmıştır.⁶

Telfik: Sözlükte “bir yere toplamak, birbirine eklemek” demektir. İstılahta birbirinden farklı şeyleri birleştirip bir şeymiş gibi göstermek manasına gelir.⁷

Telif: Zahirde birbirine aykırı gibi görünen şeyleri, uzlaştırmaktır.¹

¹ Fîrûzâbâdî, s. 528; G. L. D. Vida, “Sîre”, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Neşriyatı, X,699-703.

² Tâhâ 20/19-21.

³ Cürcanî, Ta’rifât, s. 127 “Siyer”; İsmâil Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye -mukaddimât-*, Dârü’l-Hilâfe, Tevsi’-i Tibâet Matbaası 1332, s. 10-11.

⁴ T. Koçyiğit, s. 405-406.

⁵ Şâmî, II,369; Zürkânî, I,505.

⁶ Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 83,108.

⁷ Cürcanî, Ta’rifât, s. 71.

Temrîz sîgası: Marazın (hastalık) “tefîl” bâbından “hasta etmek” manasına gelen temrîz, hastalığın tedavisi için ihtimam göstermek manasında da kullanılmıştır. Hadîs ıstılahında temrîz sîgası, rivâyetin hocadan muteber bir yolla alınmış olduğuna kesinlikle delâlet etmeyen ve ekseriye meçhûl fiillerle yapılmış olan edâ sîgasıdır. Kîle, yurvâ, yuhkâ, ruviye, beleganî lafızları gibi.²

Tercîh: Sözlükte, birbirinin benzeri (misil) olan iki şeyden birinin diğerine göre –asıl itibariyle değil vasıf itibariyle bir fazlalığından dolayı- üstün tutulmasıdır. Hadîs ıstılahında tercîh, muhaddisin, aralarında teârüz görülen iki hadîs veya haberden birini, diğerine karşı -bir vasfından dolayı- üstün görüp kabul etmesidir. Muhaddisin, üstün tuttuğu hadîs veya habere ise râcih denir.³

Tihâme: Arap yarımadasının güneybatı kesiminde, Kızıldeniz’in doğu kıyısı boyunca, birkaç bin metreye ulaşan dağların dik yamaçların önünde yer yer genişleyip daralarak uzanan alçak kıyı şeridinde verilen isimdir.⁴

Ûkiye: 40 dirheme karşılık gelir.⁵ H. İnalçık, Arap halifeliğinde bir Ûkiyenin 346.392 grama tekabül ettiğini kaydeder.⁶

Ufsân: Bir yer ismi olan Ufsân’ın neresi olduğu konusunda birkaç görüş vardır: 1- Cuhfe ile Mekke arasındaki dere yataklarından biridir. 2- Mekke’ye 36 mil mesafede olan büyük bir köydür. Tihame, sınırındır. Ufsan ile Melel arasında Sahil denilen bir yer vardır.⁷

Vâdilkura: Güney Arabistan’dan Suriye’ye giden yol üzerinde, el-Ala ve Medine kentleri arasında bulunan bir bölgedir. Hz. Peygamber devrinde Mısır-Suriye ticaret yolu, bu bölgede bulunan Dedân şehrinde geçirdi. Günümüzde Vadideydikban ismiyle anılan bölge, geniş hurmalıkları ve tahıl alanlarını içerir.⁸

Vefd: Vefd kelimesi **وَفِدَ** masdarından elde edilmiş bir isimdir. “gelmek, huzura çıkmak, ziyaret etmek, temsilci olarak göndermek” gibi manalara gelir.⁹ Siyer kaynaklarında bu heyetlerin tekiline “vefd”, çoğuluna “vüfûd” denilmiştir ki heyette yer alan şahsa veya münferit olarak elçilik görevini üstlenmiş temsilciye “vâfid” denir. Vâfid, bulunduğu yerden özel bir amaçla temsil ettiği grup adına başka memlekete giden kimsedir ki bu şekilde devlet başkanları ve benzeri yetkililerin huzuruna çıkan

¹ Cürçânî, *Ta’rîfât*, s. 47.

² Bk. T. Koçyiğit, s. 440; S. es-Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, s. 180; A. Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 154.

³ Alaeddin Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî el-Hanefî (ö. 730/1329), *Keşfü’l-Esrâr* (Fahrü’l-İslâm Pezdevî’ni *Usûlünün* şerhi), (el-Mektebetü’ş-Şâmîle el-İsdârü’s-Sânî, 2.09), VII,314,317; T. Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, s. 440-443; A. Aydın, *Hadîs İstılahları*, s. 154.

⁴ Adolf Grohmann, “*Tihâmê*”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Neşriyatı, XII/1,280-282.

⁵ Bk. Süheylî, IV,130; İbn Kesîr, III,373; Fîrûzâbâdî, “*Mekke*” md., s. 1231; “*Vekâ*” md., s. 1731; “*Neşş*” md., s. 783.

⁶ H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s. 254 (ağırlık ve ölçülere dair sözlük kısmında).

⁷ Şâmî, III,243 (üç numaralı dipnottan naklen).

⁸ Adolf Grohmann, “*Vâdilkura*”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Neşriyatı, XIII,136-137.

⁹ Fîrûzâbâdî, s. 417.

elçilere de bu isim verilir. Bu sebeple “vefd” heyet, temsilci grup, delege anlamına gelmektedir.¹

Vehim: Sözlükte “insanın yanlış bir zanna istinaden hataya düşmesi (vehm)” manasına gelir. Hadis ıstlahında, râvinin hadisi hep zanla, bazen şöyle, bazen böyle tereddütle rivâyet etmesidir. Bu durum râvinin, zabt yönünden cerhine sebep olur.²

Vesen: (Bkz. “sanem” md.) Gövdesiz, taşınabilen şekilli putlara denir. Bazı dil bilimciler sanem ile vesen kelimeleri arasında anlam farklı olmadığını, bazıları ise bu kelimelerin farklı manalar ifade ettiğini bildirmişlerdir.³

Zîc: Eskiden hem gökbilim hem de yıldız hareketlerini ve yerlerini göstermek için düzenlenmiş cetvel anlamına gelir.

Sonuç

Netice itibarıyla:

- 1- Makul ve gerçek olan her konunun kendi özel ilmini ve araçlarını talep etmesi,
- 2- İlmî araştırmalarda zaman kaybının önlenmesi,
- 3- Hz. Peygamber devrini konu edinecek araştırmaların ilmîlik vasfına katkı sağlaması,
- 4- Eğitim-öğretim ihtiyaçları ve başka pratik mülâhazalar -yukarıda sunduğumuz deneme mahiyetindeki- siyer terimleri ve özel isimler sözlüğü şeklindeki çalışmaları lüzumlu kılar.

¹ Zürcânî, V,113-114; *Tecrid Tercemesi*, I,61; III,30.

² T. Koçyiğit, s. 463; A. Aydın, s. 160.

³ Hişâm el-Kelbî, s. 53; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (el-Mektebetü's-Şâmîle el-İsdârî's-Sânî, 2.09), XIII,442.